

УДК 2(091):94 (477)

А. Б. Кліш,

кандидат історичних наук, асистент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка

ЕКОНОМІЧНІ ТА ОСВІТНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ХРИСТИЯНСЬКО-КОНСЕРВАТИВНОГО РУХУ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано економічні та освітні аспекти діяльності представників суспільно-християнського руху в Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Досліджено його діяльність у соціально-економічній, освітній та науково-культурній сферах.

Ключові слова: Східна Галичина, християнсько-консервативний рух, економічні аспекти, культурно-освітня діяльність, національні інтереси.

Экономические и образовательные аспекты деятельности христианско-консервативного движения в Восточной Галиции конце XIX – начале XX в.

В статье проанализированы идеологические основы общественно-христианского течения в Восточной Галиции в конце XIX – начале XX в. Исследованы ее деятельность в социально-экономической, образовательной и научно-культурной сферах.

Ключевые слова: христианско-консервативный движение, культурно-образовательная деятельность, Восточная Галичина, национальные интересы.

Economic and educational aspects of christian-conservative movement in Eastern Galicia late XIX – early XX century

The article analyzes the economic and educational aspects of the representatives of the social-christian movement in Eastern Galicia in the late XIX – early XX century. Investigated his activities in the socio-economic, educational, scientific and cultural fields.

Keywords: Eastern Galicia, Christian conservative movement, economic aspects, cultural and educational activities, national interests.

Функціонування українського християнсько-консервативного руху в Східній Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. – важлива складова все-

українського національно-культурного, суспільно-політичного, господарсько-економічного поступу, що ґрунтувався на загальнолюдських морально-етичних засадах, всебічному розширенні наукового світогляду, духовному збагаченні й культурному вихованні нації, піднесенні рівня освіти й науковості, втіленні у життя національних прагнень багатьох поколінь українців.

Актуальність дослідження ґрунтується також на необхідності вивчення та узагальнення досвіду функціонування українського християнсько-консервативного руху в Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст., активна організаційна праця якого виступала важливим чинником і критерієм морального, духовного й культурного збагачення українства.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі ґрунтового, об’єктивного й комплексного аналізу дослідити ідеологічні засади українського християнсько-консервативного руху в Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Одним з основних напрямків діяльності українського християнсько-консерватизму була праця над соціально-економічним піднесенням народу. Звичайно, основна увага була привернута до стану селянського господарства. Східногалицьке село потребувало термінової багатосторонньої реформи. І це усвідомили помірковані християнські консерватори на чолі з О. Барвінським.

Насамперед, вони реально оцінювали причини такого стану, виділяючи внутрішні і зовнішні чинники. До зовнішніх вони відносили податковий тиск, відсутність дешевого кредиту для селян, малоземельність, планову колонізацію польських селян із Західної Галичини у Східну, несправедливу державну політику утиску більш розвинутими районами менш розвинутих, до яких відносилась Східна Галичина, відсутність можливості у селян впливати на ринкову ціну зерна тощо.

Внутрішніми чинниками християнські консерватисти називали недостатню зацікавленість української інтелігенції проблемами українського села, зростанням заборгованості селянських господарств, діяльністю псевдозахисників селянських інтересів у вигляді радикальних агітаторів [10, с. 2].

Багато в чому їхня економічна програма співпадала з програмою деяких діячів з народовських кіл, однак визначалась реальністю й плановістю. Методи страйкової боротьби допускались ними як крайній засіб, який не можна використовувати як самоціль. У 1902 р. група О. Барвінського підтримала страйк українських селян, однак засудила спроби радикалів й націонал-демократів використати його для своїх власних партійних цілей.

Помірковані християнські консерватисти висували такі основні напрямки соціально-економічних вимог, що мали б поліпшити господарське становище українських селян Східної Галичини. Серед них варто

виокремити такі, як: пропаганда різного роду селянських спілок; відстоювання інтересів українського сільського виробника у австрійському парламенті та Галицькому сеймі через зниження податків, розparcelювання великих землеволодінь, проведення меліорації ґрунтів та регуляції рік, створення нових робочих місць в сільській місцевості тощо; зменшення і повна ліквідація іпотечних боргів селянських господарств; надання дешевих кредитів для селян й боротьба з лихварством; негативне ставлення до масової еміграції українських селян і підтримка сезонної заробіткової еміграції.

Великою бідою Східної Галичини було лихварство, викликане відсутністю дешевих кредитів для дрібних селянських господарств. Християнські консерватисти намагались вирішувати проблему і в органах влади, і в самому суспільстві.

Починаючи з 1894 р. українські депутати Галицького сейму з християнсько-консервативного табору регулярно підносили на різних представницьких рівнях справу лихварства у Східній Галичині. 18 січня 1897 р. А. Вахнянин в парламенті назвав лихварство причиною масової еміграції з краю. Законом від 1877 р. воно було заборонене, однак фактично існувало й надалі, часто – відкрито [11, с. 1].

Український депутат Галицького сейму Д. Гладишовський звернувся до уряду з пропозицією створити Селянський банк, який би надавав довготермінові низьковідсоткові кредити селянам, і взяти під свій контроль існуючі кредитні установи, поборюючи лихварство [12, с. 3].

Велику надію помірковані християнські консерватори у справі боротьби з лихварством покладали на організацію у Східній Галичині спілок системи Вільгельма Райфайзена, що мали надати селянам можливість користуватись дешевими кредитами. Діяльність спілок за системою В. Райфайзена полягала у тому, щоб, по-перше, поліпшити матеріальні й моральні відносини у сільських громадах, а також знищити лихварство, що визискувало селянство; по-друге, навчити селян ощадливості й зацікавлення вкладати кошти у розвиток сільського господарства.

Можна виділити декілька чинників, що суттєво відрізняли спілки Райфайзена від інших кредитних спілок. Насамперед, це обмеженість діяльності спілки межами двох сільських громад. Найчастіше членами спілки ставали жителі одного села, що гарантувало обізнаність з матеріальним становищем кожного із членів спілки, а головне – їхні моральні принципи й вміння вести господарство. Ця умова дозволяла контролювати використання кредитів у випадку необхідності їх повернення. Тому і вступ у спілку пов'язувався з великою відповідальністю й проходив на умовах повної взаємодовіри.

Іншою причиною успіху спілок Райфайзена була заборона вести будь-які махінації з капіталами, що захищало його від можливих зло-

живань й фінансових втрат. Тривала діяльність спілок викликала до них довіру й склала їм хорошу репутацію, що було важливою причиною їхнього успіху [13, с. 1].

Християнські консерватисти бачили саме у спілках Райфайзена заохит для східногалицьких селян від лихварства. А. Вахнянин, один із лідерів руху, неодноразово наводив у Галицькому сеймі приклади успішної боротьби спілок з лихварством у Німеччині та Західній Австрії, де вони, до того ж, робили селянські громади більш згуртованими й стійкішими. Депутат звертався до української інтелігенції з проханням допомогти селянам. Без підтримки сільської інтелігенції, на його думку, ідея заснування спілок Райфайзена не мала б розвитку. А. Вахнянин наголошував на тому, що ці спілки були в стані морально оздоровити сільські громади [14, с. 3].

На жаль, спілки Райфайзена не стали популярними у Східній Галичині. “Діло” розпочало агітаційну компанію проти “райфайзенок”. К. Левицький переконував у непотрібності їхнього створення, оскільки вже існували сільські ощадні каси й господарські товариства, об’єднані у Кредитовий Союз. На такі зауваження К. Левицького християнсько-супільний часопис “Руслан” відповідав, що існуючі кредитні каси, спілки, товариства ще занадто слабо розвинені і не в змозі чинити опір лихварям. До того ж, спілки системи Райфайзена мали свої значні переваги, оскільки вони були новими для селянина і враховуючи його психологію, часопис зауважив, що без допомоги інтелігенції селянам буде важко розібратись.

Українські селяни, за сприяння народовців, втратили можливість поліпшити своє економічне становище за рахунок створення спілок системи Райфайзена. “Руслан” наводив численні приклади, як польські селяни при підтримці інтелігенції створюють спілки і висловив занепокоєння з того приводу, що українська інтелігенція пасивно і без розуміння ставиться до проблем свого селянина [15, с. 2].

Москвофільські діячі з “Общества имени Качковского” позитивно сприйняли ідею створення спілок Райфайзена, простежуючи у них відчутну користь для селян [16, с. 4]. Львівська архієпархіальна консисторія звернулася до духовенства з розпорядженням підтримати спілки, вважаючи, що це зміцнить віру селян у спілки. Деканам й деканатам було доручено ознайомитись з цим питанням й на деканальних зібраннях, а потім уже отцям-парохам пояснити основні засади функціонування спілок системи Райфайзена [17, с. 1].

Отже, помірковані християнські консерватори, зокрема А. Вахнянин, розгорнули широку пропаганду спілок Райфайзена, які, за їхнім переконанням, могли значно покращити матеріальний і культурний стан українського селянства у Східній Галичині. Ідею підтримала греко-католицька ієрархія, і там, де дієвий клір мав значний вплив на своїх селян,

виникали спілки Райфайзена. Для таких громад “Руслан” регулярно друкував статті з роз’ясненнями, як уникати проблем з реєстрацією, отримувати кредити, раціонально вести господарство тощо [18, с. 3].

Однією з форм праці поміркованих християнських консерваторів серед селянства було утворення обов’язкових хліборобських спілок. Ініціатором заснування християнських професійних спілок був О. Барвінський. Якщо спілки системи Райфайзена не зустріли протесту в Галицькому сеймі, то обов’язкові хліборобські спілки були відкинута через спротив польських дідичів, для якої вони були суттєвою загрозою у Східній Галичині.

Вирішальним чинником був не економічний, а національно-політичний: не допустити українського селянина до створення загальної організації селянства. На підтвердження цього факту варто навести такий приклад: у Західній Галичині, у якій більшість складала польські селяни досить успішно діяли хліборобські спілки, натомість у Східній Галичині польська більшість Галицького сейму виступила проти їхнього заснування [19, с. 1]. До речі, проти заснування хліборобських спілок виступали й українські соціалісти, оскільки нові господарські структури виводили селянство з-під їхнього впливу.

Обов’язкові хліборобські спілки планувались як селянські професійні спілки, і подібно, як спілки системи Райфайзена, вони мали у своїй основі християнську моральну доктрину. Обов’язкові спілки реально могли змінити розподіл сил на аграрному ринку Східної Галичини, на якому польська шляхта встановила свою абсолютну монополію. Ліберальна ринкова економіка відчувувала селянина від ринку цін, а тому він був змушений продавати зерно, худобу за значно заниженими цінами, що диктувалися великими дідичами. Варто зазначити, що хліборобські спілки передбачали входження до них тільки власників земельних наділів, хліборобів-господарів, які жили з коштів, отриманих від реалізації результатів праці зі своєї землі, при можливому залученні найманих робітників.

Важливим напрямком діяльності представників християнсько-консервативної течії стала підтримка українського селянина в умовах малоземелля й безземелля. Насамперед, вони намагались заблокувати законопроекти, невідгідні для українських селян.

Українські депутати Галицького сейму зупинили проект закону про поділ між нащадками малоземельного наділу. Християнські консерватисти вимагали, щоб спочатку були створені нові робочі місця у сільській місцевості, проведено індустріалізацію Східної Галичини, а вже тоді можна було приймати закони про неподільність дрібних селянських господарств. Також ставилось питання про створення сітки професійних шкіл [20, с. 4]. О. Барвінському вдалось отримати дозвіл на відкриття в деяких селах ткацьких майстерень [21, с. 4].

Християнські консерватисти звернулись на початку 1901 р. до крайової влади з пропозицією підтримки східногалицьких селян, віддавши їм у користування необроблювані земельні угіддя. Для успішного проведення парцеляції було запропоновано створити при сеймі спеціальну комісію, яка мала б проводити парцеляцію з максимальним урахуванням інтересів місцевих селян [22, с. 2].

Українські депутати з християнсько-консервативного табору неодноразово ставили на порядок денний Галицького сейму питання заборгованості селянських господарств, що сягала ще часів скасування панщини, яке відбулось без урахування інтересів українських селян на користь польської шляхти. О. Барвінський відкидав можливість швидкого й повного погашення усіх заборгованостей селян, реально оцінюючи ситуацію, він зазначав, що немає змісту чекати вирішення проблеми за кошти бюджету, бо тоді це призведе до його невиконання, що також проводитиметься за кошти селян [23, с. 2].

Окрім лихварства та заборгованостей значної шкоди селянинові приносили податки. Християнські консерватисти через своїх депутатів у парламенті й сеймі не раз наголошували на тому, що непосильні податки не дозволяють розвиватись сільськогосподарському виробництву. А. Вахнянин розробив проект нової податкової системи щодо селянського господарства, яка, на жаль, так і не була прийнята. Окрім того вдалось досягти зменшення деяких видів податків на землю, спадщину тощо. За ініціативи українських депутатів у парламенті було прийнято низку податкових знижень для селян у випадках руйнації господарств внаслідок різноманітних стихійних лих. О. Барвінський неодноразово ставив питання про збільшення надходження коштів з державного бюджету для відновлення таких господарств [24, с. 3–4].

О. Барвінський вимагав вжити всіх необхідних заходів для забезпечення селянських угідь від стихійних бід, у тому числі, укріпити русла гірських річок, що приносили найбільше шкоди частими повенями. З іншого боку, депутати А.В. Вахнянин і О. Барвінський вимагали включення Східної Галичини до числа країв, у яких мало б проводитися загальнодержавне будівництво судохідних каналів з регуляцією річок й меліорацією земельних угідь [25, с. 1–2], а також наполягали на розширенні сітки залізничних шляхів й шосейних доріг, що було в інтересах держави.

Отже, християнсько-консервативній течії на чолі з О. Барвінським і А. Вахнянином вдалось досить багато зробити для покращення економічного стану українського селянства у Східній Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проте кардинально змінити ситуацію на користь українського селянства вони не змогли, оскільки у цьому процесі не були зацікавлені місцеві польські кола, підтримувані владою у Відні.

Значна частина діячів християнсько-консервативної течії, починаю-

чи від О. Барвінського, А. Вахнянина, були за фахом учителями. Відповідно, питання освіти займали одне з найголовніших місць у їх діяльності. І в цьому напрямку їх праця була найпліднішою. Аналіз звітів депутатських виступів О. Барвінського стосується в основному питань освіти.

Ситуація з українськими школами була на той час складною. Більшість шкіл були або польськими, або мішаними, а мовою діловодства у них виступала польська. Цього ж вимагала крайова шкільна рада (далі – КШР) і в українських школах.

Відкриття української гімназії було справою складною, вимагало зусиль та праці депутатів у комісіях, сеймі та парламенті, згоди сеймової більшості, що тривало декілька років, у той час, як щороку відкривалось декілька польських гімназій згідно з ухвалою КШР. Здійснювався тиск на учителів та батьків школярів. Особливо у селах українців змушували віддавати своїх дітей на навчання у польські школи. Тому позиція християнських консерватистів у справі освіти була особливо рішучою і конкретною. Неодноразово піднімалось питання проведення реформи законодавства щодо питань освіти, зокрема прав української мови у шкільній документації й адміністрації.

Національна освіта стала важливою складовою програми діяльності християнсько-консервативної течії. О. Барвінський наголошував на тому, що народ, який має рідну школу, має перспективи національного розвитку. У виступах в Державній раді він неодноразово підкреслював важливість для Австро-Угорщини надання українцям права і створення умов для навчання рідною мовою [26, с. 2–3; 27, с. 1–2].

А. Вахнянин, продовжуючи цю тему, у виступі в Галицькому сеймі наголосив на утопічності ідеї викладання в школі двома мовами, що було шкідливим з педагогічного боку і не вирішувало національного питання українців в Східній Галичині [28, с. с. 3].

На урядовому й депутатському рівнях представники християнсько-консервативного табору неодноразово ставили питання про необхідність збільшення кількості навчальних закладів, які давали б професійну освіту. Особлива увага приділялась учительським семінаріям. О. Барвінський та його однодумці були викладачами учительських семінарій, а тому добре знали систему викладання у них.

На початку 1902 р. О. Барвінський піднімає це питання на загальнодержавному рівні, наголошуючи на тому, що рівень знань, отримуваних у цих педагогічних закладах, бажав бути кращим, пропонує ввести до програми викладання в учительських семінаріях більше практичних предметів, на відкритті жіночих вчительських семінарій, оскільки для молодих дівчат семінарія була єдиним місцем, де вони могли б здобути професійну освіту. Звичайно, що О. Барвінський відстоював права української мови як викладової в педагогічних інституціях. У відповідь

українські депутати Державної ради отримали запевнення міністерства освіти про відкриття нових семінарій [29, с. 4].

Не меншу увагу приділяли християнські консерватисти іншим навчальним закладам, наприклад, початковим школам, гімназіям, університету. Знаменними були їх досягнення в справі відкриття українських гімназій. Ще в період “нової ери” внаслідок їхньої діяльності були відкриті українській гімназії у Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станіславові.

Християнські консерватисти не підтримали ідеї М. Грушевського про відмову від відкриття державних українських гімназій, а створення мережі приватних гімназій, аргументуючи це тим, що українцям важко буде фінансувати їхню діяльність. Натомість, вони наголошували на тому, що східногалицькі українці повинні вимагати від крайової влади заснування нових українських державних середніх шкіл [30, с. 2].

Християнсько-консервативна течія у питанні боротьби за український університет у Львові була найбільш послідовною й поміркованою. На їхню думку, безумовно такий університет потрібен, однак наголошувалося на тому, що його утворення пов’язувалося з декількома етапами. Вони не поділяли тактики деяких лідерів тогочасних партій щодо швидкого утворення університету. О. Барвінський і К. Левицький були переконані у тому, що питання утворення українського університету не повинно вирішуватися на народних вічах й студентських зборах, а мало бути зваженою дією, починаючи від підготовки національних кадрів й утворення українських кафедр.

Власне О. Барвінський запропонував три основних етапи утворення українського університету у Львові. По-перше, відповідна кількість доцентів-українців; по-друге, систематична наукова праця в основному у сфері технічних та природничих наук, підготовка та видання необхідної літератури та укладення наукової україномовної термінології; по-третє, чисельна кількість українських студентів на українських викладах, щоб довести, що українські доценти й професори читають лекції на відповідному рівні, а українські студенти проявляють інтерес до національної освіти, та й до освіти взагалі. Він застерігав перед неприпустимістю силових та непродуманих методів, що можуть призвести до розчарування та зневіри, натомість закликав дотримуватись тактики поступових, органічних кроків [31, с. 2–3].

Отже, християнсько-консервативна течія активно підтримувала ідею створення українського університету, однак вважала за потрібне спочатку вимагати відкриття нових українських кафедр на усіх факультетах існуючого польського університету, а з часом на їх основі утворити український вищий учбовий заклад. Ці ідеї депутати з християнсько-консервативного табору неодноразово піднімали у сеймі й парламенті. О. Барвінський у Державній раді звернувся до міністра освіти з пропо-

зицією підтримати українські вимоги і через створення українських кафедр еволюційно дійти до створення окремого університету [32, с. 3–4].

Християнські консерватисти мали дещо інший підхід до питань національної освіти. У навчальному закладі вони бачили насамперед освітній заклад, а тому боротьба за українські учбові заклади не мала перетворюватись на політичні прокламації. Вони наголошували, що першим обов'язком молоді є здобуття професійних знань, а не використання молоді у політичних акціях для того, щоб бути добрим політиком, треба багато вчитись і набиратись досвіду [33, с. 2; 34, с. 4].

Особливу увагу О. Барвінський та його однодумці приділяли сільській молоді. Причиною цьому була матеріальна скрута сільського населення. Тому християнські консерватисти закликали закладати бурси для незаможних учнів і утримувати їх за кошти громади. У цьому питанні відстоювалась думка, що опіку над такими закладами має здійснювати також і церква [35, с. 1].

Діячі християнсько-консервативної течії наголошували на важливості й значенні рідної мови у житті суспільства. 6 лютого 1895 р. О. Барвінський, виступаючи на засіданні Державної ради щодо мовних питань, наголошував на тому, що “мова єсть власне тим сполучником, що зєднує індивідуа в різко визначні народні індивідуальности, кладе основи до їх окремішного істнованя і дає зарод до самостійного, питомого житя. Матерна мова єсть, отже, і остане природним органом наших найглубших думок, нашого внутрішнього житя, оно єсть сею животворною, творчою силою, і тому матерна мова так тісно звязана з самосвідомістю народности” [8, с. 39].

Підносячи значення рідної мови, О. Барвінський та його однодумці не заперечували важливість вивчення у школі польської мови. У сеймі і КШР вони вимагали, щоб польська й українська мови були однаково трактовані й обов'язковими до вивчення у середніх школах. У цьому контексті вони вступали у суперечку з українськими націонал-радикалами, які заперечували необхідність вивчення українцями польської мови, бо польські кола не бажали вивчати українську. Християнські консерватисти звертали увагу на те, що знання іноземних мов є ознакою висококультурності особи, а націонал-радикали такими заявами уподібнювались до польських шовіністів [8, с. 38].

Поряд з тим, відстоювалась думка про необхідність вдосконалення української наукової мови. Особливо на це питання зверталася увага, коли загострилось питання заснування українського університету, і тоді зайшла мова про відсутність української наукової термінології, без якої неможливий розвиток національної науки.

Діячі християнсько-консервативної течії відстоювали ідею необхідності зближення й постійної співпраці з науково-культурними колами слов'янських народів Австро-Угорщини [36, с. 3]. На жаль, не всіма це

розумілось, і бували випадки, коли О. Барвінський або К. Студинський були єдиними українськими представниками на національних торжествах чехів, словенців або хорватів.

Співпраця християнсько-консервативної течії з греко-католицькою ієрархією у сфері освіти та культури мала постійний та зростаючий характер. Митрополити С. Сембратович, А. Шептицький, єпископи К. Чехович, Г. Хомишин фактично провадили спільну політику у цій сфері. Під їхньою опікою перебували українські національно-просвітні та науково-культурні установи.

Отже, культурно-освітні прагнення християнсько-консервативної течії в економічній, освітній та науково-культурній сфері мали різноплановий та глибинний характер. О. Барвінський, А. Вахнянин, К. Студинський та інші діячі внесли посильний внесок до заснування багатьох початкових й середніх навчальних закладів з українською мовою викладання. У питанні заснування українського університету вони були більш помірковані, вказуючи на першочерговість відкриття нових українських кафедр та підготовку молодих українських науковців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.). – Львів, 1997. – 36 с.
2. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. – Львів : Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1996. – 122 с.
3. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Укр. письменник, 1993. – 413 с.
4. Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національно-відродження / Тарас Батенко. – Львів : Кальварія ; Каменярь, 1998. – 140 с.
5. Гриб О. Олександр Барвінський в громадсько-просвітницькому русі західноукраїнських земель кінця XIX століття / О. І. Гриб // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія Історія. – Вип. 4. – Одеса : Астропринт, 2006. – С. 66–74.
6. Гриб О. Внесок Олександра Барвінського в національно-культурне відродження західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX століття / Гриб О. І. // Українська культура: питання історії, теорії, методики. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції студентів і молодих учених: У 2 ч. – Ч. 1. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2005. – С. 6–9.
7. Сохоцький І. Олександр Барвінський / Сохоцький І. // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1961. – С. 116.
8. Левицький І. Александер Барвінський в історії культурного движенья руского народа на Прикарпатю / Левицький І. Е. – Львів, 1901. – 118 с.
9. Кліш А. Кирило Студинський та християнсько-суспільний рух в Га-

личині (кін. XIX – поч. XX ст.) / Андрій Кліш // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2006. – № 1. – С. 30–36.

10. Політичні і національні недовіри і хиби серед рускої суспільности // Руслан. – 13 квітня 1898.

11. Бесіда пос. Нат. Вахнянина в справі лихви в Галичині // Руслан. – 26 січня 1897.

12. Промова пос. Гладішовского в державній раді // Руслан. – 29 травня 1902.

13. О сільських касах системи Райфайзена // Руслан. – 23 березня 1899.

14. Річ пос. Вахнянина виголошена в Соїмі 16 марця в справі кредиту для селян // Руслан. – 19 березня 1899.

15. Райфайзенівські каси позичкові // Руслан. – 26 липня 1899.

16. Новинки // Руслан. – 7 лютого 1900.

17. В справі закладання райфайзенівських сполок ощадности // Львовско-Архиепархіяльні Відомости. – 6 листопада 1899.

18. В справі заснованя “Райфайзенок” // Руслан. – 7 червня 1900.

19. Промова пос. Барвіньского виголошена в розправі над справозданем комісії краевого господарства о спілках рільничих на вечірнім засіданю кр. Соїму д. 18-го лютого 1898 // Руслан. – 1 березня 1898.

20. Промова пос. Барвіньского в краєвім соїмі на засіданю з дня 2 мая 1900 // Руслан. – 25 березня 1899.

21. Новинки // Руслан. – 19 лютого 1901.

22. Парцеляция // Руслан. – 12 лютого 1901.

23. Нові полегші для селян // Руслан. – 7 жовтня 1897.

24. Промова пос. Барвіньского в бюджетовій комісії д. 25-го жовтня 1897 в розправі над законах о підмогах з фондів державних наслідком елементарних шкіл // Руслан. – 28 жовтня 1897.

25. Річ пос. Вахнянина при дебаті в соїмі над мелірацією ґрунтів // Руслан. – 13 травня 1900.

26. Промова посла Олександра Барвіньского виголошена в раді державній в загальній розправі бюджетовій при бюджеті міністерства просвіти дня 17 марця 1902 // Руслан. – 23 березня 1902.

27. Промова пос. Барвіньского // Руслан. – 1 листопада 1902.

28. Річ пос. Вахнянина виголошена в Галицкім Соїмі з нагоди справозданя про середні школи // Руслан. – 11 липня 1901.

29. Учительські семінарії в бюджетовій комісії // Руслан. – 2 лютого 1902.

30. Вплив Русинів на шкільництво краю // Руслан. – 30 серпня 1903.

31. Барвіньский О. Українсько-русский університет // Руслан. – 5 жовтня 1903.

32. Промова посла Олександра Барвіньского // Руслан. – 22 березня 1904.

33. Задачі рускої шкільної молодіжи // Руслан. – 1 вересня 1905.

34. Крайня пора отямитись! // Руслан. – 7 жовтня 1904.

35. Задачі руских бурс і руских шкіл в справі приросту рускої інтелігенції // Руслан. – 26 червня 1904.

36. У відповідь протестантам // Руслан. – 9 липня 1905.